

The article contemplates the financial part of the Ukrainian village life on the eve of the complete collectivization in Ukraine.

The major aspect of the given research is an activity analysis of financial institutions. For crediting of peasants, the state, specially, created the number of banking institutions, credit unions and credit associations. Considerable aid in definition of an ultimate goal of the state crediting of agricultural producers is given in the analysis of financial "stability" in the country. Funding of villages is a serious part of the state, budgetary policy, and consequently we perform only a partial analysis of this policy, money receipt and outflow.

The credit policy of the Soviet government had a wide spectrum of actions. It covered all layers of peasants. Indeed, there were different kinds of crediting for different village layers. On the basis of the given review we can analyze not only the differentiated approach of the state to crediting of different kinds of agriculture, but also track back the expediency of their financing. Obviously, average and prosperous individual producers were more serviceable credit payers, whereas poor individual proprietors and collective farms (collective farmers, state farms, a commune etc.) were sometimes in state's good graces and often dragged out or were absolutely unable to return credit money which, subsequently, was cancelled by the state.

The aim of this research is to investigate not only the fact, itself, of credit allocation, but state differential methods of approach to the rate choice, duration of crediting and rate of interest.

This investigation deals with different aspects of crediting institution influence to the level of agricultural production and work productivity in the Ukrainian village in the 20-th years of the XX-th century.

Keywords: *peasant, crediting, initial capital, taxes, individual peasant economy, collective farm, state farm, credit society.*

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Гедьо А.В., д.і.н., проф.; Молчанов В.Б., к.і.н., с.н.с.*

УДК 94(477.74)“18/19”:061.1:323.15.000.374.72

В.В. Македон

ПРОСВІТНИЦТВО В ДІЯЛЬНОСТІ ОДЕСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ОБ'ЄДНАНЬ У СЕРЕДИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

В статті досліджується просвітницька діяльність національно-культурних об'єднань Одеси у середині ХІХ – на початку ХХ ст. Визначено етапи та прояви цієї діяльності, постаті найбільш активних осіб, що рухали просвітницьку справу в Одесі. Основою статті є документи з фондів Державного архіву Одеської області та преси

Ключові слова: *Одеса, просвітництво, національно-культурні об'єднання.*

Просвітництвом є всі недержавні, громадські, дії, спрямовані на подолання неписьменності серед неосвічених верств населення, або надання додаткових знань всім, хто цього добровільно бажає. Одним з найдієвіших засобів поширення просвіти було створення відповідних спілок, організацій, зокрема, належних до окремих національних спільнот. Більшість з них намагались поєднувати благодійні та просвітницькі завдання, що відобразилось у назві частини з них: Чеське благодійне та освітнє товариство імені Я.А. Коменського у Києві, Санкт-Петербурзьке Естонське товариство освіти та захисту сиріт.

Метою цієї статті є дослідження внеску у просвітницьку справу національно-культурних об'єднань (організацій, товариств) Одеси – одного з найбільш поліконфесійних/мовних/етнічних міст Російської імперії, яким воно залишається і досі. Головним чином, стаття базується на актових документах з фондів Державного архіву Одеської області, друкованих актових матеріалах і меншою мірою на нарративах, таких як повідомлення преси. Історіографічна база цієї статті є широкою, якщо вважати нею загальні згадки про одеські товариства, але вузькою, якщо йтиметься про комплексний аналіз, винесений у назву та тему нашої статті. Найціннішими для нас є роботи, присвячені товариствам просвітницького типу, що було відображено в назвах цих товариств [1; 2; 3].

Рівень писемності серед національних груп Одеси наприкінці XIX ст. не був однаковим. Перші докладні та більш достовірні дані надають переписи 1890-х років: одноденний міський перепис 1 грудня 1892 р. та загальний перепис Російської імперії 1897 р. За підсумком першого з них, серед одеситів письмених було 50 % (202,493 особи). Значною була гендерна нерівність: якщо грамотних чоловіків було 67,5 %, то жінок – лише 46,2 %, а у приміських ділянках взагалі – 23,9 %. Це може свідчити і про визнання факту грамотності саме російською, державною, мовою, тоді як власними мовами ті ж самі особи могли бути не письменими. Найбільш письменими були представники духовенства, дворянства та іноземні піддані. При чому в їхньому середовищі спостерігалась рівномірність між чоловіками та жінками.

Більш докладні відомості містив перепис 1897 р. Майже суцільну грамотність демонстрували носії французької мови – 89,56 % - серед чоловіків та 93,97 % - серед жінок. Ненабагато, але жінки переважали чоловіків і серед німців, які також відрізнялись високим рівнем писемності (76 %). Аналогічна ситуація була і серед поляків. Окрім цих провідних за рівнем писемності національностей, високий рівень також демонстрували греки, вірмени, татари, якщо рахувати за обома статями. Натомість, в середовищі інших національностей спостерігались значні диспропорції, що знижували загальний показник. Наприклад, серед євреїв було 60 % письмених чоловіків, але серед жінок – лише 34,94 %. Найбільш сумною виглядає ситуація в українців (малоросів), в яких лише 18 % жінок та 35 % чоловіків були письменими. В аналогічному стані перебувало білоруське жіноцтво (23 % письмених), хоча 54 % білоруських чоловіків були письменими. Половина росіян (великорусів) була письменною – 41 % жінок та 51 % чоловіків. Ненабагато кращою була ситуація серед поляків: 66 % жінок та 63 % чоловіків.

Загалом, в середньому трохи понад половини представників кожної з національних спільнот Одеси залишались неграмотними. Втім, статистика не фіксувала ступінь володіння рідною мовою. Інші джерела свідчать про те, що проблема збереження власної мови, грамотності рідною мовою, і, ширше, загроза асиміляції, стояла гостро перед всіма спільнотами і особливо серед тих, що традиційно зазнавали утисків від влади за «неблагонадійність». Статистика не фіксувала якості рівня писемності. Але, вочевидь, здебільшого йшлося лише про початковий, загальний, рівень. Це видно з даних про навчальні заклади, що скінчили респонденти: лише 2,4 % письмених чоловіків мали вищу освіту (2 % від загальної кількості письмених) та 0,2 жінок. Більш того, лише 10,8 % чоловіків та 14,1 % жінок отримали освіту у середніх навчальних закладах.

Безсумнівно, що до 1890-х років ситуація була ще гіршою. Тому не дивно, що більшість одеських громадських організацій більшою чи меншою мірою переймались просвітництвом. З іншого боку, саме завдяки їх діяльності наприкінці XIX ст. кількість письмених збільшилась.

Перш за все слід відзначити діяльність тих національно-культурних товариств, які винесли цю місію у свою назву і тому мають вважатися суто просвітницькими, хоча в їх

діяльності були і інші напрямки, передусім, благодійний. На перше місце не лише за хронологією заснування, але й за масштабами діяльності, слід поставити «Одеське відділення товариства поширення просвіти серед євреїв в Росії» (далі – ОПЄ). ОПЄ діяло з 1867 по 1920 рік (з перервою у 1871 - 1879 рр.), як філія Санкт-Петербурзького товариства, що виникло дещо раніше, у 1863 р. Головними напрямками у просвітницькій діяльності ОПЄ було опікування вищою, середньою, жіночою освітою єврейської молоді, організація бібліотек, просування єврейської історіографії, видання популярної літератури про євреїв. В кожному з цих напрямків товариство досягло великого поступу, попри періодичні скарги на байдужість до справи з боку потенційних жертводавців – заможних євреїв.

Наприклад, у 1910 р. ОПЄ опікувалося 8 приватними чоловічими школами, 4 жіночими, 1 для обох статей, 2 вечірніми чоловічими та 2 вечірніми жіночими. Матеріальну допомогу від ОПЄ отримували учні 1 вищого навчального закладу та 1 жіночого, 17 середніх чоловічих, 26 середніх жіночих, 5 нижчих чоловічих, 3 нижчих жіночих та 2 спеціальних навчальних заклади. Найвиразніше просвітницька місія товариства відбилась в організації популярних лекцій. Субкомісія при шкільно-педагогічній комісії склала доповідь про влаштування педагогічних курсів для вчителів єврейських шкіл Одеси. 65 вчителів громадських єврейських початкових шкіл отримали можливість відвідати лекцію професора І. Слешинського з методики викладання арифметики. Були організовані курси малювання для вчителів, обговорювалися питання проведення шкільних екскурсій.

При ОПЄ працював шкільно-педагогічний музей імені доктора Л.Г. Гольда, що насправді нагадував не класичний музей, а був приміщенням, де зберігалися навчальні посібники, таблиці, картини, якими активно користувалися. У 1909 р. посібники з музею видавали 717 разів, що складало 2896 предметів, у 1910 р. – 726 та 3123 предметів. У бібліотеці ОПЄ зберігалось 14 тисяч книг. У 1909 р. надійшло 1130 книг, у 1910 р. – 1054 книг.

З 18 вересня 1910 р. до 1 травня 1911 р. ОПЄ організувало безкоштовні вечірні курси для чоловіків при Громадському єврейському жіночому професійному училищі. Спочатку на курси записалось 186 осіб. Після іспитів було зараховано 97 осіб, з яких лише 8 раніше навчались у різних нижчих навчальних закладах. Учні приймалися до школи за іспитом. Для вступу у старшу групу було необхідно швидко та вдумливо читати російською, знати елементарні правила правопису та перші дві дії над числами будь-якої величини. У старшу групу приймалися малограмотні, які знали 4 дії у межах першої сотні, у підготовчу – цілком безграмотні.

Після приймальних іспитів педагогічна рада зарахувала 107 осіб, 31 – у старшу групу, 66 – у молодшу та 10 (безграмотних) у підготовчу. За родом зайнять слухачі були: 51 ремісник, 8 фабричних робітників, 6 набірників, 22 прикажчики, 5 дрібних конторських службовців, решта – без певних занять.

У перші місяці щоденно курси відвідували у середньому – 60 - 75 осіб. На початку другого півріччя, тобто у січні - лютому 1911 р., всіх учнів було 65. Перед Великоднем кількість учнів скоротилася до 40 - 45, а у квітні школу відвідували лише 30 учнів. Заняття відбувались тричі на тиждень. Викладали російську мову (4 уроки на тиждень у кожній групі), арифметику (2 уроки на тиждень у кожній групі). Історія, географія, природознавство викладались по одній годині разом учням трьох груп. Майже всі учні користувалися безплатними абонементом у бібліотеці Одеського відділення, відвідали обсерваторію [3, с. 84-85].

Наступним за часом заснування спеціально-просвітницьким одеським товариством була Українська «Просвіта», дозвіл про відкриття якої 25 листопада 1905 р. Головним досягненням товариства було запровадження у процес викладання гімназії

Л. Ковальчука у центрі міста української мови. Планували діячі «Просвіти» й відкриття окремої україномовної гімназії, проте, отримали відмову уряду. Тоді «Просвіта» передала значну суму зібраних грошей на початкові школи Поділля, де єпископ Никон домогся від Синоду дозволу на відкриття церковно-приходських українських початкових 2-х та 3-х річних шкіл.

Просвітницька, тобто основна, діяльність «Просвіти» відбувалась за такими чотирма напрямками: читання на зборах рефератів на різноманітні теми, головним чином літературні (біографії письменників та аналіз їхніх творів), етнографічні, фольклорні, історичні, природознавчі (з гігієни, медицини, біології та ін.); всіх рефератів прочитано в 1906 р. – 61; у 1907 р. – 63; у 1908 р. – 42; влаштування літературно-музично-вокальних вечорів для членів товариства та їх родин; організація аматорських вистав; улаштування бібліотеки та читальні та книжкової лавки у приміщенні товариства [4; 5; 6; 7; 8].

У 1909 р. «Просвіта» була закрита, однак у 1918 р. на хвилі революційного піднесення відновила свою роботу [9]. В цей час у місті існували численні відділення, або самостійні українські об'єднання під однаковими назвами «Просвіта» в окремих районах Одеси, або об'єднання за професійною ознакою (залізничників і т.п.).

11 вересня 1906 р. в Одесі було засноване «Німецьке товариство просвіти Південної Росії», що прагнуло поширити освіту серед німецьких колоністів на великих обширах Новоросійського краю та Кавказу. У відповідності з завданням, товариство мало діяло в Одесі, хоча саме з Одеси поширився процес заснування його численних філій. У 1908 - 1915 роках в Одесі існувало «Південноруське католицьке німецьке товариство просвіти», що прагнуло відкриття нових шкіл, освітніх курсів, бібліотек, читалень, лекцій, концертів, виставок і т.п. [10; 11]

У 1918 р. і без того порівняно численні єврейські об'єднання поповнились «Єврейським культурно-просвітницьким товариством на Пересипу», що було зареєстровано судом за ініціативою 7 міщан-євреїв. Розташовувалося товариство на Ярмарковій площі. Згідно статуту, товариство мало засновувати бібліотеку-читальню, курси єврейської мови, літератури та загальноосвітні лекції [12].

Незважаючи на те, що нам не вдалося більше зафіксувати товариств окремих національних громад, у назві яких було б відбито просвітництво як головну їх місію, майже всі національно-культурні об'єднання розглядали просвітництво як одне зі своїх головних завдань. Передусім, спорідненим з ОПЄ було «Товариство для поширення правильних відомостей про євреїв та єврейство» [13]. Засноване у 1912 р. як філія Московського (існувало з 1906 р.), у 1910-х роках воно розміщалося у будинку 16 на вулиці Спирідонівській. У цьому ж будинку знаходились приміщення «Латиського громадського зібрання» та «Литовського громадського зібрання «Рута». Членом комітету товариства був відомий мікробіолог Я.Ю. Бардах. Засновником товариства в Одесі був один з чільних діячів ОПЄ Григорій Еммануїлович Вейнштейн. Цей факт дозволяє говорити про велику ступінь спорідненості та співпраці цього товариства та ОПЄ. Як і інші товариства, це товариство організувало публічні лекції. Так, доповідь відомого історика Йосипа Клаузнера «Сущность еврейской этики», прочитана ним 24 жовтня 1915 р., була у наступному році видана окремою брошурою.

Досить несподівано, якщо орієнтуватися лише на назву, у потужний просвітницький осередок перетворилось «Одеське товариство взаємодопомоги прикажчиків-євреїв» (прикажчики – торгівельні агенти, схожі на сучасних менеджерів). Товариство існувало у 1862 – 1920 роках. Головним осередком товариства до початку ХХ ст. був будинок на вулиці Ремісника, 13. На початку ХХ ст. центр перемістився на вулицю Троїцьку, на розі Олександрівського проспекту, у прибутковий будинок, та зал клубу товариства «Уніон» на 500 місць. Приблизно стільки ж осіб було членами

товариства за перші 25 років його існування. Публічні, популярні, лекції у цьому залі, організовані лекційною комісією, набули великого суспільного резонансу і були одним з головних просвітницьких напрямків діяльності товариства. Лекції з природознавчих дисциплін тут читали професори О.О. Веріго, В.В. Зав'ялов, Є.М. Щепкін. Але головним досягненням товариства у просвітницькій діяльності було успішне налагодження роботи бібліотеки, що відкрилась у 1875 р. завдяки зусиллям С.Л. Бернфельда. На початку свого існування бібліотека нараховувала 1138 томів та 127 читачів. У 1913 р. у бібліотеці було вже 1700 читачів та 45000 томів [14; 15].

Лідерами бібліотечної комісії були її голова С.Г. Повес та секретар Л.Г. Коган, один з засновників бібліотечної справи в Одесі у переламних 1920-х роках, відомий пушкініст. Бібліотека складалась з 16 відділів: богослов'я, філософія та психологія, історія, література, мистецтво, правознавство та суспільні науки, природничі науки; географія, етнографія та мандрівництво; технологія, ремесла, товарознавство, кустарне виробництво; красне письменство, книги для дітей та юнацтва, підручники, довідники, періодика. У 1885 р. у бібліотеці, за ініціативою В.І. Сигала, відкрився відділ «Hebraica» (книги на івриті та їдиш), у 1887 р. – відділ «Judaica», за ініціативою Г.А. Тарнополя (пізніше після його смерті названий на його честь). У 1910 р у відділі «Judaica» було 439 російськомовних книг, 356 книг німецькою, французькою та іншими західноєвропейськими мовами, та 18 назв періодичних видань. У 1903 р. відділ «Hebraica» був описаний та класифікований С.М. Дубновим та У.М. Гінцбергом (Ахад Гаом), що було першим досвідом класифікації книг на їдиші та івриті. Кількість читачів-жінок мала стійку тенденцію до перевищення кількості читачів-чоловіків. Так, у 1910 р. жінок було 47 %, а чоловіків – 40 % (решта – діти). Спостерігалась еволюція соціального складу читачів: збільшувалась кількість торговців та служачих та учнів.

Про вагу бібліотеки у культурі Одеси свідчать прихильні відгуки журналістів. Так, один з них писав у 1900 р.: «...Это учреждение полными пригоршнями сеет разумное доброе вечное» [16]. Через 16 років оцінка була ще більш піднесеною: «...Нужно много любви к делу, много стойкости и веры в важность того, что делаешь, чтобы непрерывно в течение 35 лет холить и растить такое нежное растение, каким по условиям нашей тяжелой действительности является библиотечное учреждение...» [17].

За потенціалом бібліотеку товариства вважали другою після Публічної на вулиці Херсонській, а за зібранням їудаїки – другою після Санкт-Петербурзького. Вело товариство і видавничу діяльність. Зокрема, були видані книжки про літературних модерністів та брошура Л. Когана «Н.В. Гоголь – проповідник и пророк».

Продовженням бібліотечно-просвітницької діяльності єврейської громади Одеси було створення у 1919 р. товариства «Одеська єврейська громадська бібліотека «Сейфер» імені Хаїма Нахмана Бяліка». Одним з її засновників був видатний єврейський діяч Самуїл Самсонович Пен. На відміну від бібліотеки товариства прикажчиків, ця бібліотека мала сприяти читанню книг на єврейській мові. Але, з очевидних політичних причин, товариство не розвинуло діяльності, хоча і заклало основи єврейського «червоного ренесансу» в УСРР у 1920-х роках [18].

Просвітницька місія відобразилась у статутах та діяльності майже всіх національно-культурних товариств. Так, у статуті Одеського Грецького благодійного товариства серед напрямків діяльності зазначалось відкриття школи у приміщенні Грецької церкви та інших [19, арк. 14]. Найбільш виразно товариство допомагало Грецьким комерційним училищам.

Велику активність розгорнуло у 1906 - 1915 роках «Південноруське німецьке товариство». У 1908 р. при товаристві було відкрито бібліотеку та щоденний читальний зал у Лютеранському провулку, 2, неподалік від знаменитої кірхи. Молодь користувалась бібліотекою безкоштовно. У 1912 р. бібліотеку відвідав 141 читач. Для

порівняння – у бібліотеці товариства прикажчиків у 1909 р. було понад 3000 абонентів та 73341 замовлення. Товариство організувало просвітницькі популярні лекції на літературну, історичну, природознавчу та медичну тематику. Серед лекторів був видатний археолог, антикознавець, професор Новоросійського університету Ернст фон Штерн. Лекції про гігієну зубів читав лікар Я.М. Флеммер, про гігієну очей – лікар Ф.К. Вернке [20, с. 330].

Відчувши певну небезпеку, на початку ХХ ст. активізувалась діяльність російських організацій, що мала в Одесі певну соціальну базу. У 1906 р. в Одесі був заснований «Союз русских людей» на чолі з М.М. Родзевичем. При союзі було створено гімназію, яку очолив сам М. Родзевич. Згодом товариство мало вже жіночий навчальний заклад, 2 початкові школи та ремісничі класи [21; 22]. У них навчались 400 дітлахів. Унікальною рисою у просвітницькій діяльності товариства було створення антиалкогольного осередку – «Братства тверезості». У 1911 р. зусиллями М. Родзевича був організований лекційний комітет при попечительстві про народну тверезість. У 1909 – 1910 роках при союзі існував студентській відділ. В одній зі своїх доповідних записок М. Родзевич писав: «Из местных монархических организаций именно Одесский Союз Русских Людей, не чуждаясь политики, занялся в то же время исключительно педагогической деятельностью, воспитывая в своих учебных заведениях детей в религиозно-нравственном духе... Лица, стоящие во главе общества, честно и безупречно относятся к своим высоким обязанностям». Ці риси дають підстави вважати «Одесский союз русских людей» культурно-просвітницькою та благодійною організацією, а не політичною партією, як це іноді трапляється в літературі.

У 1919 р. естафету в російських правих націоналістів підхопили ліберали, які створили «Русскую лигу». Вона прагнула поширювати та захищати російську мову та культуру, проводити просвітницькі заходи [23].

Всі перші два десятиліття ХХ ст. відзначались великою активністю польської громади Одеси, що гуртувалась переважно навколо «Дома польського» та «Огніська». Поляки активно користувалися таким перевіреним методом як публічні лекції. Наприклад, у 1916 р. у «Домі польському» член Одеської судової палати А.Е. Бардзький прочитав трьохгодинну лекцію «туга за Батьківщиною у висвітленні польських поетів». Пані Л. Марцинек декламувала вірші М. Конопницької та Ю. Словацького [24]. У 1918 р. Одеський відділ «Польської шкільної матиці» докладав зусиль для просвітництва робітників Одеси, опікувався трьома польськими школами з 500-ми дітлахами [25]. Велике значення просвітницькій місії надавали студентські земляцтва, клуби, гуртки, що формувалися за національною приналежністю.

Наприкінці статті, зазначимо, що у просвітницькому русі національно-культурних товариств відчувались об'єднувчі тенденції. Найбільш рельєфно вони відбилися у діяльності «Слов'янського благодійного товариства імені Святих Кирила та Мефодія» та заснуванні та діяльності у 1917 – 1920 роках «Народного університету». Вступаючи до цих організацій, члени різних національних громад Одеси, не лише не втрачали своїх рис та відмовлялись від основних завдань, але й отримували більші можливості для культурно-просвітницької діяльності, передусім шляхом проведення народних читань.

Отже, просвітницька діяльність національно-культурних товариств Одеси до встановлення комуністичного режиму розгорталась у три основних етапи: 1) період до революції 1905 р.; 2) період 1905 - 1917 років; 3) період 1917 - 1920 років. На першому з них ми бачимо майже повне домінування єврейської громади. Другий етап виглядає більш різноманітним і ознаменувався передусім такими явищами як оформлення національно-культурних товариств українського та російського народів, що було показником пришвидшення процесу їх диференціації з єдиного кола «православних». Репресії початку 1910-х років дещо призупинили цей процес, але він з новою силою

відродився на третьому етапі. На всіх етапах просвітництво було тісно пов'язано з націєтворчими аспіраціями та зусиллями національних спільнот Одеси, а також з загальними гуманістичними мотивами інтелігенції. Спектр загальних світоглядів, що намагалися закласти у свідомість слухачі та читачів шляхом публічних читань, заснуванням бібліотек і т.п. члени товариств, був широким: від консерватизму (в тому числі, і крайнього як у випадку «Союза русских людей») до націонал-демократизму, соціал-демократії та лібералізму. Досвід складного процесу виховання народних мас став підґрунтям процесів вже радянської доби і має бути взятий до уваги і тепер.

Список використаної літератури

1. Доценко В. О. Єврейські культурно-просвітницькі товариства українських губерній Російської імперії (кінець XIX – початок XX ст.) / В. О. Доценко // Збірник наукових праць [Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди]. Сер. : Історія та географія. – 2014. – Вип. 50. – С. 9-14 ; Dotsenko V. O. Yevreiskii kulturno-prosvitnytski tovarystva ukrainskykh hubernii Rosiiskoi imperii (kinets KhKh – pochatok KhKh st.) / V. O. Dotsenko // Zbirnyk naukovykh prats [Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. H. S. Skovorody]. Ser. : Istoriiia ta heohrafiia. – 2014. – Vyp. 50. – S. 9-14

2. Петришина Л. В. Жінка в історії діяльності Одеської «Просвіти» (1905-1909 рр.) / Л. В. Петришина // Наукові праці [Державного гуманітарного університету ім. П. Могили]. Історія. – 2007. - Т. 74. Вип. 61. – С. 153-157 ; Petryshyna L. V. Zhinka v istorii diialnosti Odeskoi «Prosvity» (1905-1909 rr.) / L. V. Petryshyna // Naukovi pratsi [Derzhavnogo humanitarnoho unyversytetu im. P. Mohyly]. Istoriiia. – 2007. - T. 74. Vyp. 61. – S. 153-157

3. Отчет Одесского отделения Общества распространения просвещения между евреями в России за 1910 год. – Одесса, 1911. – 140 с. ; Otchet Odesskogo otdeleniya Obshchestva rasprostraneniya prosveshcheniya mezhdru evreyami v Rossii za 1910 god. – Odessa, 1911. – 140 s.

4. Державний архів Одеської області. – Ф. 2 Канцелярія Одеського градоначальника – Оп. 7. – Спр. 314 О закрытии украинского общества «Просвіта», 17 арк.; Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti. – F. 2 Kantseliariia Odeskogo gradonachalnyka – Op. 7. – Spr. 314 O zakrytii ukrainskogo obshchestva «Prosvita», 17 ark.

5. Звіт українського товариства «Просвіта» в Одесі за 1908 рік. – Одеса, 1909.; Zvit ukrainskogo tovarystva «Prosvita» v Odesi za 1908 rik. – Odesa, 1909.

6. Общество «Просвіта» в Одессе // Киевская старина. – 1905. – № 11-12.; Obshchtstvo «Prosvita» v Odesse // Kievskaiia starina. – 1905. - № 11-12.

7. Самітній Г. У «Просвіти» в Одессе / Г. У. Самітній // Киевская старина. – 1906. – № 4 ; Samitnii H. U «Prosvity» v Odesse / H. U. Samitnii // Kyevskaia staryna. – 1906. – № 4 ;

8. Товариство «Просвіта» в Одесі // Просвіт'янин. – 1907. – Т. 1. Кн. 1. Ч. 1 ; Tovarystvo «Prosvita» v Odesi // Prosvit'ianyn. – 1907. – T.1. Kn. 1. Ch. 1

9. Петровський Е. П. Одеська «Просвіта» в 1918 - 1920 роках (за матеріалами архіву УСБУ в Одеській області) / Е. П. Петровський // Південь України : етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри. – Одеса, 2007. – С. 292-300 ; Petrovskiy E. P. Odeska «Prosvita» v 1918 - 1920 rokakh (za materialamy arkhivu USBU v Odeskii oblasti) / E. P. Petrovskiy // Pivden Ukrainy : etnoistorychnyi, movnyi, kulturnyi ta relihiinyi vymiry. – Odesa, 2007. – S. 292-300

10. Державний архів Одеської області. – Ф. 2 Канцелярія Одеського градоначальника – Оп. 7. – Спр. 101 Устав немецкого общества образования в Южной России, 23 арк.; Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti. – F. 2 Kantseliariia Odeskogo gradonachalnyka – Op. 7. – Spr. 101 Ustav nemetskogo obshchestva obrazovaniia v Yuzhnoi Rossii, 23 ark.

11. Державний архів Одеської області. – Ф. 2 Канцелярія Одеського градоначальника – Оп. 7. – Спр. 245 Устав Южно-Русского католического немецкого Общества Образования, 15 арк.; Derzhavnyi arkhiv Odeskoï oblasti. – F. 2 Kantseliariia Odeskogo gradonachalnyka – Op. 7. – Spr. 245 Ustav Yuzh-Russkogo katolicheskogo nemetskogo Obshchestva Obrazovaniia, 15 ark.

12. Державний архів Одеської області. – Ф. 635 Одеський окружний суд – Оп. 1. – Спр. 356 О регистрации еврейского культурного просветительного общества на Пересыпи, 12 арк.; Derzhavnyi arkhiv Odeskoï oblasti. – F. 635 Odeskyi okruzhnyi sud – Op. 1. – Spr. 356 O registratsii evreyskogo kulturnogo prosvetitel'nogo obshchestva na Perecyupi, 12 ark.

13. Державний архів Одеської області. – Ф. 2 Канцелярія Одеського градоначальника – Оп. 7. – Спр. 493 Устав общества распространения правильных сведений о евреях и еврействе, 9 арк.; Derzhavnyi arkhiv Odeskoï oblasti. – F. 2 Kantseliariia Odeskogo gradonachalnyka – Op. 7. – Spr. 493 Ustav obshchestva rasprostraneniia pravilnykh svedeniï o evreiakh i evreystve, 9 ark.

14. Отчет библиотеки Общества взаимного вспомоществования приказчиков-евреев г. Одессы имени учредителя ее С. Л. Бернфельда за 1907 год. – Одесса, 1908. – 45 с.; Otchet biblioteki Obshchestva vzaimnogo vspomoshchestvovaniia prikazchikov-evreev g. Odessy imeni uchreditelia ee S.L. Bernfelda za 1907 god. – Odessa, 1908. – 45 s.

15. Систематический каталог библиотеки Общества взаимного вспомоществования приказчиков-евреев г. Одессы имени учредителя ее С. Л. Бернфельда. – Одесса, 1910. – 346 с.; Sistematicheskiy katalog biblioteki Obshchestva vzaimnogo vspomoshchestvovaniia prikazchikov-evreev g. Odessy imeni uchreditelia ee S.L. Bernfelda. – Odessa, 1910. – 346 s.

16. Южное обозрение. – 1900. – 3 марта.; Yuzhnoe obozrenie. – 1900. – 3 marta.

17. Одесское обозрение. – 1916. – 25 августа.; Odesskoe obozrenie. – 1916. – 25 avgusta.

18. Державний архів Одеської області. – Ф. 635 Одеський окружний суд – Оп. 1. – Спр. 401 О регистрации общества Одесская еврейская общественная библиотека «Сейфер», 15 арк.; Derzhavnyi arkhiv Odeskoï oblasti. – F. 635 Odeskyi okruzhnyi sud – Op. 1. – Spr. 401 O registratsii obshchestva Odesskaia evreyskaia obshchestvennaia biblioteka «Seyfer», 15 ark.

19. Державний архів Одеської області. – Ф. 765 Одеське грецьке благодійне товариство – Оп. 1. – Спр. 1 Устав общества.; Derzhavnyi arkhiv Odeskoï oblasti. – F. 765 Odeske gretske blagodiïne tovarystvo – Op. 1. – Spr. 1 Ustav obshchestva.

20. Плесская-Зебольд Э. Г. Одесские немцы: 1803-1920 / Э. Г. Плесская-Зебольд. – Одесса, 1999. – 520 с. ; Plesskaya-Zebold E. G. Odesskie nemtsy: 1803-1920 / E. G. Plesskaya-Zebold. – Odessa, 1999. – 520 s.

21. Державний архів Одеської області. – Ф. 2 Канцелярія Одеського градоначальника – Оп. 7. – Спр. 297 Устав артели торговцев книгами и периодическими изданиями при обществе Одесский союз русских людей, 82 арк.; Derzhavnyi arkhiv Odeskoï oblasti. – F. 2 Kantseliariia Odeskogo gradonachalnyka – Op. 7. – Spr. 297 Ustav arteli torgovtsev knigami i periodicheskimi izdaniiami pri obshchestve Odesskii soyuz russkikh lyudei, 82 ark.

22. Державний архів Одеської області. – Ф. 2 Канцелярія Одеського градоначальника – Оп. 11. – Спр. 223 Заявления, жалобы и переписка с учреждениями и лицами о конфликтах в Одесском отделении союза русского народа, о студенческом отделе, об открытии ремесленной школы и др.; Derzhavnyi arkhiv Odeskoï oblasti. – F. 2 Kantseliariia Odeskogo gradonachalnyka – Op. 11. – Spr. 223 Zaiavlenie, zhaloby i perepiska s uchrezhdeniiami i litsami o konfliktakh v Odesskom otdelenii soiuzа russkogo naroda, o studencheskom otdele, ob otkrytii remeslennoy shkoly i dr.

23. Гроссман Л. К открытию Русской лиги / Л. Гроссман // Одесский листок. – 1919. – 3 апреля.; Grossman L. K otkrytiiu Russkoyu ligi / L. Grossman // Odesskiy listok. – 1919. – 3 apreliia.

24. Тоска по родине в освещении польских поэтов // Одесский листок. – 1916. – 18 ноября.; Toska po rodine v osvshchenii polskikh poetov // Odesskiy listok. – 1916. – 18 noiabria.

25. Ф.П. 1918 год в жизни Одесской польской колонии / Ф. П. // Одесский листок. – Приложение № 1 за 1919 г. ; F.P. 1918 god v zhizni Odesskoyu polskoyu kolonii / F. P. // Odesskiy listok. – Prilozhenie № 1 za 1919 g.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2015 р.

V. Makedon

ENLIGHTENMENT IN THE ACTIVITIES OF NATIONAL-CULTURAL ASSOCIATIONS OF ODESSA IN THE MIDDLE OF THE XIX – EARLY XX CENTURIES

Enlightenment is all private, public actions to combat illiteracy among uneducated population, or providing additional knowledge to anyone who wishes it voluntarily. One of the most effective means of spreading education was the creation of relevant associations and organizations, particularly appropriate to individual national communities. Most of them tried to combine charitable and educational tasks.

This article focuses on studying of the contribution of educational affairs of national-cultural associations (organizations, companies) of Odessa which is one of the most multi-religious / linguistic / ethnic cities of the Russian Empire, still remains today. Mainly, the article is based on documents from the documentary funds of the State Archive of Odessa region, printed assembly materials and less on narratives such as media reports. Historiographical framework of this paper is broad, if we consider its general mention of the Society members, but narrow, if it focuses on comprehensive analysis rendered in the title and theme of this article. The most valuable for us is to work with educational type societies, it was reflected in the names of these companies.

More than half of the representatives of each ethnic communities of Odessa remained illiterate. However, statistics are not fixed the possession degree of their native language. Other sources indicate that the conservation of their own language, literacy in their native language, and by extension, the threat of assimilation was sharp to all communities and especially among those traditionally oppressed by the authorities for "disloyalty."

Enlightenment at all stages of education was closely linked with the creation of nation aspiration and efforts of national communities of Odessa, as well as general humanistic motives intellectuals. The range of common philosophies, trying to lay the consciousness of listeners and readers through public readings, establishment of libraries, etc. member companies was broad: from conservatism to national- democratism, social- democracy and liberalism.

Key words: Odesa, national-cultural associations, enlightenment.

РЕЦЕНЗЕНТИ: Романцов В.М., д.і.н., проф.; Хмарський В.М., д.і.н, проф.